

FELSEFE'NİN MENŞEİ ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER

Öğr.Gör.Necati DEMİR*

FELSEFE TERİMİNİN ETİMOLOJİK YAPISI

Yazarların okuyucularıyla kuracakları iletişimi anlaşılabilir hale getiren etken; kullanılan kavramlar üzerinde farklı algılama ve yorumlamaların en aza indirebilmeleridir. Bu nedenle bizim de felsefenin kaynağı sorununa girmezden önce felsefenin etimolojisinden ne anladığımızı belirtmemizde bazı yararlar vardır. Yalnız, felsefenin etimolojisinden önce salt etimoloji kavramından ne anladığımızı ortaya koymalıyız. Etimoloji, bir terimin ilk kullanılmaya başlamasından günümüze kadar geçirmiş olduğu farklılaşmaları kendine konu olarak seçen bilimsel bir disiplinin adıdır. Felsefenin etimolojisi ise; “felsefe, Yunanca philosophia kelimesinin Arapça’da aldığı şekildir, oradan Türkçe’ye geçmiştir. Eski Yunanca’da kelime hikmeti seven (philosophos*) anlamına geliyordu. Bu demektir ki, hikmet, sophos) onu sevenlerden önce vardı ve bunlar hakimler bilgeler) idi.”¹

Prof. Dr. Nihat Keklik ise felsefe terimini “Felsefe kelimesinin aslı philo-sofia şeklinde yazılan bir deyimdir. Bu söz, ilk çağ düşüncesinden alınmıştır. Oradan Arapça’ya ve sonra da Türkçe’ye geçmiştir. Dikkat edilirse filo-sofia deyiminde iki kelime var: Birincisi olan ‘filo’ sözü sevgi anlamındadır. ‘Sofia’ kelimesi de hikmet anlamına geliyor. şu halde filo-sofia’nın lügat manası hikmet sevgisidir.”² diyerek, açıklıyor.

Alman Heimsoeth ise, “felsefe (philosophie) tabiri, Grekçe aslından Türkçe’ye (***sophia yazılması gerekir.**)

tercüme edilirse şu manalara gelir : felsefe hikmet sevgisi, hikmet cehti, hikmet iradesi demektir.”³ diye, tanımlar. Yine ona göre, felsefenin böyle anlaşılması ilk çağdan modern zamanlara, hatta çağdaş felsefeye değin sürmektedir.

---

*-Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe Tarihi Öğr. Gör.

¹ -H. Z. Ülken, Felsefeye Giriş I, A. Ü. Basımevi, Ankara, 1963, S. 1

² -Pr. Dr. Nihat Keklik, Felsefe, Çağrı Yayınları, İst. 1978, s. 3

³-Ord. Pr. Dr. Heinz Heimsoeth, Felsefenin Temel Disiplinleri, İ. Ü. E. F. Yay. İst. 1952, s. 17

Bu konuda daha fazla ayrıntıya girmeyerek felsefe teriminin etimolojik yapısını şöyle belirleyebilmek mümkün :Yunanca sevgi anlamına gelen filo ile hikmet, (bilgelik) anlamına gelen sophia sözcüklerinin birleştirilmesiyle oluşturulan felsefe teriminin felasife olarak Arapça'ya oradan da felsefe olarak Türkçe'ye geçen ve bilgelik sevgisi anlamına gelen bir terimdir.

B- FELSEFENİN TANIMLARI:

Felsefenin tanımlarını belirlemek etimolojisi kadar kolay değildir. Çünkü, felsefenin yapılmış olan herhangi bir tanımına alternatif olarak değil bir, bir çok tanımları yapılabilir. “Ünlü Fransız felsefecisi j*uiles Lachelier (j*ul Laşölye:1832-1938) derslerinden birinde Felsefe nedir? diye sormuş ve arkasından da herkesi hayrette bırakacak şekilde -Bilmiyorum, cevabını vermişti. Tanınmış bir felsefecinin böyle bir cevap vermesi pek tabii olarak öğrencilerini şaşırtmış olmalıydı.”⁴ ki, öğrenciler gülmeye başlayınca Lachelier, felsefenin mahiyetiyle ilgili esprisini yapıverir, Ne gülüyorsunuz ? Çünkü, ben felsefenin ne olduğu ile ilgili hangi tanımı yaparsam, mutlaka içinizden bunun aksini söyleyecek, biri çıkacaktır. Burdan da anlıyoruz ki, felsefe, hakkında ne söylene, onun hemen karşıtı bir fikrin ortaya atılabileceği ve zıtların barınabileceği bir alan olma özelliğini düşünce tarihinin başlangıcından beri sürdürdüğü gibi günümüzde de sürdürmeğe aday bir alandır.

Bu durumda felsefenin tanımı nasıl yapılacaktır ya da itiraz edilemeyen bir felsefe tanımı yapılabilecek midir ? İşte bu soruların cevabı, düşünen insanları asırlardan beri meşgul ettiği gibi günümüzde de etmekte, ve daha da edeceğe benziyor. Aslında meşgul etmemesi daha kötü. Çünkü, “Felsefe, özü araştırır, metodik şüphe ve eleştiri bu araştırmanın kipliğini (modalite, müveccehiyet) teşkil eder...Felsefe karşıt görüşlerin yer aldığı bir bilgi dalıdır. Felsefe tarihi birbirinin nakzeden bilgilerle doludur, ve felsefe aynı minval üzere sürüp gider. Felsefenin bu çoğulcu niteliği, insanın mutlak bilgiyi elde edemeyeceğinin bir delilidir. Bu da insanın dogmatik ve fanatik olmaması gerekliliğini telkin eder. Böyle bir telkin, insanda hoşgörü duygusunun doğmasının en önemli amilidir.”⁵Günümüzde müsamahasızlığın ne denli acılar ve ızdıraplar yaşattığını günümüz insanı tüm çıplaklığı ile görmekte iken, felsefe okumanın sağlayabileceği hoşgörü ortamına bir an önce kavuşmanın özlemi içinde olmalı değil miyiz ?

C- FELSEFE’NİN MAHİYETİ :

4- a. g. e. s. Keklik 96

5 -Prof. Dr. Necati Öner, Felsefe Yolunda Düşünceler, M: E: B: Yayınevi, Ank. 1995, s. 22-23

En genel ve yalın anlatımla sevmek, ardından koşmak ve aramak anlamına gelen phileo ve bilgi, bilgelik anlamına gelen sophia sözcüklerinden türetilen bir terim olan Felsefeyi etellektüel faaliyet ve disiplinin adı olarak tanıyoruz, diyor, Ahmet Cevizci. Yine ona göre, Grek felsefesi geleneği çevresinden kurtulamayan uygarlıklarda felsefe ile bilim'in ayrışması imkansız gibi bir şeydi. Asırlarca felsefe yani hikmet ile ilim aynı içeriğin farklı anlatım ifadeleri olarak zihinlerde yaşadı. Bu durum Galileo Galilei (1564-1632)'ye kadar devam etti, ancak onunla birlikte felsefe ve bilim kendi alanlarına çekilip kendilerine özgü yöntemleri benimsediler. Bilim adamları isbatı, filozoflar da ikna yöntemini kullanmayı yeğlediler. Bilimin yöntemleri gözlem deney ve araştırma, felsefenin yöntemi her tür akli ve sezgisel spekülasyonlar (yorumlamalar). Bilim, olan'ı olduğu gibi kabullenip onu realite olarak görür, felsefe olan'ı değil olması gerekeni tavsif etmeğe çalışır. Bilim varlığı bir yönüyle ya da belli bir açıdan ele alırken felsefe "varlığı bir bütün olarak aldığı, varlığı varlık olmak bakımından incelediği, olanı betimleyen bilimlerden farklı olarak olması gerekene yöneldiği için konularına uygun düşen yöntem yada yöntemleri kullanır." ⁶

Felsefe'yi hikmet, bilgelik ve hakikat sevgisi anlamında kullanan Yunanlı tarihçi Thucydides olmuştur. Platon (427-347) ve Aristotelesteles (385-322) de varlığın (etre) bilimi anlamında kullanır. Günümüzde bilim ve felsefe iki ayrı alan olarak tavsif edilir. Aristoteles , ilk felsefeye (metafizik) felsefe-i ula, demekte ve varlığın ilk başlangıçlarını (mebdelerini) ilk nedenlerini (illetlerini) araştırmak olduğunu belirtir. Stoacılar ve Epikürcülerde felsefe, akla uygun, ebedi mutluluğa ulaşmak için ceht anlamıyla aynileşerek bilgelik sevgisi artık yaşama sanatı anlamına kullanılır oluyor. İlkçağın sonlarına doğru

felsefe ile dini düşünüş arasında sıkı bir irtibat kurulmağa çalışıldı.

Felsefeye, Rönesanstan itibaren skolastik düşünceye, bir reaksiyon fikir anlamına gelip insani unsurları, akli önemsemeyi ve evrenselliği gündeme getirme fonksiyonu verildi. Galilei ile felsefe ve bilim niçin ve nasıl sorularına verilen cevaplarla birbirinden ayrıldı. 17. ve 18. yüzyıllarda felsefe aydınlanma felsefesiyle özdeşleşmiş hale geldi, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarından itibaren felsefe scientizm'in etkisinden kurtularak bilimin yedeği konumundan uzaklaştı. Bu kez Rönesansta yaşanan felsefi çözülme bilimsel paradigmalarda başlamış oldu.

---

⁶ -Ahmet Cevizci, Felsefe Sözlüğü, Ekin Yay.Ank. 1996, s. 202-203

Prof. Dr. Mübahat Küyel, ilk çağlardan beri felsefenin bir çok tanımının yapıldığını belirterek “genel bir ele alışla, onun, insan, evren ve değerleri anlamak amacıyla sürdürülen en geniş bir araştırma, birleştirici ve bütünleştirici bir açıklama gayreti olduğu söylenebilir.”⁷ der. Yine Küyel, “Bilgelik (sofhos) beşeri ve ilahi olanların, bütün olup bitenlerin esasını bilmektir. Bu yüzden böyle bir bilgiyi, insanların değil ancak, Tanrıların elde bulundurabilecekleri, insanların ise, sevebilecekleri, böyle bir bilgiye imrenip paylaşabilecekleri gerekçesiyle, Filosofia kelimesini ilkin, Pithagorasçılar kullanmışlardır.”⁸ demektedir.

H. Ragıp Atademir (....-....) felsefi ekollerin billur gibi kaynaşan çokluğuna, birbirine benzer aykırı ve ilgisiz yanlarına rağmen bunları üç temel gruba ayırarak ortak yanlarını veriyor. “ İlkin, felsefeyi ameli ve nazari bütün bilgileri içine alan bir bilgi, konusu gerçeğin bütünü olan toplu bir açıklama; bir ilimlerin ilmi, bütüncül (universal) bir ilim olarak görüyoruz.”⁹ diyor.

Şahin Yenişehirlioğlu felsefenin tanımına, geleneksel yaklaşımdan uzaklaşan bir boyuttan bakıyor, uzaklaşma nedenlerini açıklayarak. Şehirlioğlu ilkin, felsefenin etimolojik tanımının somut tarih verilerine uygun düşmediğini belirterek felsefenin ‘bilginin sevgisi’ olarak belirlenmesinin Eski Yunan Uygarlığı’nın Batı Uygarlığı’nda yeniden yaşatılmak özleminin bir yansıması olduğunu belirtiyor. Gerçek durum, her tür saptırmacanın dışında, Felsefenin ‘bilginin sevgisi’ olmadığı ve olamayacağıdır. Çünkü, felsefe doğrudan doğruya GERÇEĞİ aramak, Gerçeği bulmak, Gerçeği anlamak ve Gerçeği yorumlayarak somut bir sonuca ulaşarak İnsan-Dünya-Evren bileşimini aydınlatarak İnsan’ı, Dünya’yı ve Evren’i değiştirmektir.”¹⁰ diyor.

II- FELSEFE HANGİ UYGARLIKTAKİ DOĞDU ?

Felsefenin ilk olarak nerede doğduğu konusunda hayli tartışmalar yaşanmış ve günümüzde de sorun çözülmüş değildir Felsefenin E. Yunanistan’da doğduğu yaygın bir kanıdır, hatta bir kısım Batılı kültür tarihçileri felsefenin Yunanistan’da doğmasını bir ‘Grek Mucizesi’ olarak tavsif ederler. Ancak kesinleşmiş olan bir olgu vardır ki; o da felsefenin artık bir “Grek mucizesi” olmadığına kanıtlanabilmiş olmasıdır.

⁷ -Prof. Dr. Mübahat Küyel, Felsefeye Giriş, T.T.Kurumu Basımevi, Ank. 1985 s. 14

⁸ -Prof. Dr. Mübahat Küyel, Felsefeye Başlangıç, M.E.B. Yay. Ayyıldız Matbaası, 1978, s. 7

⁹ -Hamdi Ragıp Atademir, Filozoflara Göre Felsefe, Atademir Yayınevi, Konya, 1947 s. 21

¹⁰ -Prof. Dr. Şahin Yenişehirlioğlu, Felsefe ve Sanat, Dayanışma Yayınları, Ank. 1982, s. 17

Felsefenin menşei sorunu, yalnızca felsefi literatürü takip edenleri değil, zihni aydınlanmış, uygarlıklar arası bağ ve ilişkiyi yakalayabilmiş ve bu, objektiflikten uzak, yanlı empozeler yumağı halinde ortaya konulan “**Yunan Mucizesi**” belirlemesini, idraklerini zorlayarak da olsa bir türlü kabullenemeyen aydınlarımızı da yakından ilgilendirdiğini sanıyoruz.

Felsefenin menşei'nin ilk çağlardan beri tartişıldığını belirten Emile Brehier (1876-1952), felsefenin ilk kaynakları konusunda kesin bir çözüme ulaşılamadığını, ve “Yunanistan'da, daha o zaman felsefenin kaynaklarını, Hellen aleminin ötesinde Barbarlar'a kadar götüren tarihçiler de vardır; ‘**Filozofların Hayatları**’ adlı eserindeki önsözünde Diyojen Laers (MS : 2. y.y) bize Parslar'da ve Mısırlılar'da felsefenin pek eski oluşundan bahseder. Böylece daha ilkçağdan beri iki tez karşı karşıya bulunmaktadır : felsefe Greklerin bir buluşu mudur, yoksa onlar felsefeyi Barbarlar'dan * mı almışlardır ?” ¹¹

Felsefenin menşei problemi üzerinde gerek filozoflar gerek felsefe tarihçileri hatta felsefi çabayla bir vesileyle temasa gelen düşünürlerin bir takım görüşler ortaya koyduklarına tanık oluyoruz. Bize hayli ilginç bir yaklaşım olarak gelen Wilhelm Weischedel (1905-1975) 'in bu konudaki görüşlerine değinmeden edemeyeceğiz. Weischedel'e göre, felsefenin hayata ne zaman girdiğini kimse bilememektedir. Onun başlangıcı Eski çağların karanlığında izini kaybettirmektedir. Ona göre, kimileri felsefe'yi Milet'te, kimilerinin de Greklerin daha eski atalarına, Hesiodos ve Homeros'a, kimileri ise daha da eskiye giderek Doğu kavimlerinde, daha Grekler tarihin ışığında ortaya çıkmadan çok öncelerinde başlatır.

Weischedel, 18. yüz yılın başında yaşayan Berlin Akademisi Bilimler Derneği üyesi olan j*acop Brucker'in ‘Felsefenin Eleştirel Tarihi’ ismini taşıyan hacımlı eserinde bu konuda hayli ilginç görüşlerin olduğuna değinerek, bu kitabın I. cildinin kapağındaki sol pençesini kemiren bir ayı resminin altında **Ipse alimenta sici** yani, o kendi kendini yemektedir ifadesine dikkat çekiyor. Weischedel'e göre bunun anlamı ; Felsefenin yabancı bir besine, kendinden daha önceki bir bilime yada sanata ihtiyacı yoktur, tersine o kendi kendine yeterlidir. Kısacası felsefe kendi kendinden ortaya çıkmıştır ve doğumu insanlık daha kundağında sarılı iken olmuştur.

---

¹¹ -Brehier,Felsefe Tarihi, Çev. Miraç Katırcıoğlu, M.E.Basımevi, İst. 1969, s. 2

Bu abartılı ve ekstrem yaklaşımları belgeden yoksunlukları ve ispattan uzaklıkları nedeniyle dışlamak, gerçeği bize yaklaştırmaz, belki de uzaklaştırabilir. Her şeyden önce insanlık tarihi, elimize belgeleri ulaşan uygarlıklarla mı başlatılmalı gibi haklı bir soruya muhatap olunabilir. Sonra, İnsanlık tarihinin Darwin (1809-1888) ci Evrim anlayışına uyarlanan zihni melekemize, biraz farklı görüşlere hoş görüyle bakabilecek özgürlükler tanınmalı değil miyiz ?

Batı kültür tarihçileri genelde felsefenin E.Yunanistan'da ortaya çıktığı görüşüne katılır, bunların başında gelen Nietzsche (1844-1900) Yunanlıları yalnız zevk ve estetik alanında değil, bilim ve felsefe alanlarında da Yeni Çağ insanından çok daha üstün görmektedir. Hatta görmekle de kalmaz, "Felsefenin başlangıcı nedir ? sorusu hiç önemli değildir. Başta her yerde kaba saba olan, şekil almamış, boş ve çirkin olan bulunur; ve her şey de yüksek basamaklar önem taşır. Kim, Mısır yahut Pers felsefeleri daha orijinaldir ve herhalde daha eskidir diye Yunan felsefesi yerine onlarla meşgul olursa... düşüncesiz davranmış olur" ¹² diyerek, Antik Yunan felsefesi dışındaki görüşler üzerinde yapılan çaba ve gayretleri küçümser.

III- FELSEFE'NİN MENŞEİ TARTIŞMALARI

Felsefe tarihçilerini hayli meşgul eden ve bu konuda farklı sonuçlara ulaşmalarına neden olan felsefenin menşei problemine girmeden önce, Şu ana kadar etimolojisi tanımları ve mahiyeti üzerinde durduğumuz Felsefenin menşei konusunda gündeme gelen tartışmalar üzerinde duralım: Felsefenin menşei ve Doğu tefekkürünün Yunan felsefesine etki edip etmediği konusunda ortaya atılan iddiaları Prof. Dr. Mübahat Küyel, genel olarak üç grupta inceliyor. Bunlardan ilki, Burnet'e ait olan Yunan felsefesinin orijinal olduğu ve dış etkiyle izahının hiç bir zaman mümkün olamayacağı görüşüdür ki, Küyel, onun bu konudaki iddialarını dört grupta toplar.

A- Burnet'in Görüşleri: *

1- Burnet (1863-1928), gerçi Herodot, Dyonisios ve Tenasuh (ruh göçü) akidesinin Mısır menşeli olduğunu bilse de felsefenin çiçeklenme döneminde Mısır'dan etkilenmeyi gösteren bir delil yoktur, der. Yine, Platon'un Hellen tipini teorik, Mısır ve Fenikelileri ise pratik tipler olarak sınıflamasını öne sürerek felsefi etkilenmeden söz edilemeyeceğini belirtir.

---

¹² -Friedrich Nietzsche, Yunanlıların Trajik Çağında Felsefe, Çev. Nusret Hızır, Elif Yay. İst. 1963, s. 7-8

2- Burnet, Yunan sanatında Mısır etkisinin görülebildiğini ama sanattaki etkinin maddi olduğunu, bunun da manevi bir etkiye dönüşemeyeceğini belirtir. Yine Mısır'dan sanatın yanında dini etkinin, yani dini imaj ve kavramların da geçebileceğini ama dindeki bir kısım somutlukların var olmasına rağmen felsefenin tümüyle soyut olduğuna dikkat çekerek felsefi alanda bir etkinin olamayacağını belirtiyor.

3- Yine Burnet, Hindistan'da da felsefi bir faaliyetin bulunduğunu ama bundan da bir etkilenmenin olamayacağını savunur.

4- Burnet, Mısır'da en yüksek zihni faaliyetin rahiplerin elinde oluşu ve halka öğretilmemesi yüzünden yaygınlaşamayan bu fikirlerin Yunanistan'a ulaşmasının zor olduğunu, üstelik rahiplerin yazısından anlayan bir Yunanlı'nın olamayacağı varsayımından hareketle yine felsefi yönde bir etkinin olamayacağını belirtiyor.

B- Numenius'un Görüşleri: (*)

Prof. Dr. Küyel'e göre, felsefenin menşei konusundaki ikinci görüş, ilk felsefenin Yunanlı'larda hiç görülmediği iddiasıdır. Bu görüşün temsilcisi, İskenderiye'li Numenius (MS: 2. asırda yaşamış)'tur. Ona göre, Platon, Yunanca konuşan bir Musa değil de nedir? Yine Numenius, Platon'un **Kanunlar** isimli eserinin 10.suna işaret ederek, bunun Evamir-i Aşere'den alındığını iddia eder. Küyel'e göre, Hıristiyan orta çağının ünlü filozofu Saint Augustinus (354-430)'da Yunan kültürünün diğer kültürlerle dayandığını söylemiştir. Lamplicus (yak. 150-215) "Aslında Yunan filozofları en iyi düşüncelerini Hz. Musa'nın kitaplarından çalmışlardır. Felsefe, şeytanların bir armağanı olmayıp, Tanrının bir armağanıdır,"¹³ demektedir. Bu fikir Rönesans'ta da belirir. Rönesans döneminde yaşayan bazı düşünürler de Yunan felsefesinin İbrani felsefesinden etki aldığını söylerler. Yeni zamanlarda da aynı iddianın varlığını görüyoruz. Bu iddiaları Rot ve Gladish ileri sürmüştür. Rot Yunan felsefesindeki Mısır etkisini, Gladish ise, Doğu dinlerinin etkilerini göstermeğe çalışmıştır. Bunların eserlerinin adları da zaten bu iddiaları ima eder. Bunların eserleri: Pytagorasçılar - Çinliler, Elealılar - Hintliler, Herakleitos (540-480)- Zerdüşt, Anaksagoras (460'da Atina'ya hicret etmiş-429'da ölmüş)- Yahudiler'dir. Küyel'e göre, bu eserler daha sonra Nietzsche ve Scheller (1874-1928) tarafında eleştirilmiştir.

Prof .Dr. Mehmet Dağ ise, Yunan felsefesinin dinsel kökenli olup olmadığı konusundaki değerlendirmeler için, Kirk ve Raven'in **The Presocratic Philosophers, CUP 1966** eseri ile Walter Kranz'ın **Antik Felsefe**'sini referans göstermektedir. Yunan'da

---

¹³ - Prof. Dr. Mehmet Dağ, İslam Felsefesinin Bazı Temel Sorunları Üzerinde Düşünceler, 19 Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt : XVI s. 7

mitolojik dönemin akabinde gelen Kozmolojik dönemde- filozoflar “mitolojik dönemin tanrılarını tabii güçlerle açıklamaya çalışmışlar; onları duyularla kavranan nesnelere durumuna indirgemişler; bunun da ötesinde ilahi olanı tabiatta aramışlardır, Bu nedenle kozmolojik dönemin açıklamaları, çoğu kez tabii din yada ilahiyat biçiminde açıklanmıştır.”¹⁴ Dağ’a göre, Thales (640-557) her şeyin ilkesini su olarak kabul ederken onu mitolojiden ayırmış ama her şeyin tanrılarla dolu olduğunu belirterek de gizli güçleri dinsel ifadeyle ortaya koymuş. Anaksimandros (610-547)’un ilk ilkesi olan Apeiron, sınırsız olan şeyin kendisinden çıkıp yine kendisine dönecek olan Tanrısal şeydir. Ksenophanes (MÖ : 570-...) ise, mitolojik dönemin antropomorfik tanrı anlayışına şiddetle karşı çıkıp beşeri özellikleri bulunmayan bir Yüce Tanrı anlayışını savunur. Yine Parmenides (540-450) ’in oluşmayan, bozulmayan, tek, sarsılmayan, öncesiz ve yetkin niteliklere sahip Varlık’ı dinsel bir içerik taşımaktadır. Anasır-ı Erba’yı ilk kez ortaya atan Empodokles (MÖ : 444 yılında düşüncelerini yazıyor) ise bunları hem doğal unsurlar hem de Zeus, Hera, Aidoneus (Hades) ve Nestis şeklindeki tanrılar olarak görür. Ancak bu unsurların tek başlarına evrendeki şeyleri ve oluşumları meydana getirmede yeterli olmadıkları için sevgi ve nefret isimli iki ilke gereklidir. ‘Şey’lerin sonsuz sayıdaki parçacıklardan oluştuğunu söyleyen Anaksagoras (500-428)’ın ise, iç düzeni sağlayan ilkenin, ilahi olarak nitelendirdiği Nous (Akıl) olduğunu görürüz.

“Daha sonraki dönemlerde de devam eden bu yakın din ve felsefe ilişkisi felsefenin dinsel efsanelerin (mitolojilerin) felsefi terimlerle ifade edilmesinden doğduğu anlayışının yerleşmesine yol açtı. Stoacılar felsefeyi, dinsel efsanelerin bir yorumu olarak gördüler. Bu anlayış din ve felsefenin aynı hakikatların farklı ifadeleri olduğu sonucuna iletti. Sözelimi, Plutarchos (50-125) ’a göre, çeşitli dinlerdeki tanrılar, benzeri işlevleri yerine getiren, ancak farklı adlarla adlandırılan tanrılardır... Yeni Eflatuncu Porphyrios (233-304), efsanelerin, felsefi hakikatlerin simgesel ifadeleri olduğunu söyler; ona göre, tanrıların ve kutsal hayvanların suretleri, duyulur-üstünün simgeleridir.”¹⁵ Dağ’a göre, dinle felsefenin aynı hakikati savunduğu görüşünün yaygınlık kazanması, sonraki dönemlerde felsefenin Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasında yayılmasını kolaylaştırmıştır. Aslında bunun yadrganacak bir yanı da olmasa gerek.

C- Charles Werner’in Görüşleri:

---

¹⁴ -Dağ. a. g. mak. s. 5

¹⁵ -Dağ, a. g. mak. s. 6

Küyel'e göre, üçüncü görüşün temsilcisi Charles Werner'dir. Küyel O'nun, Yunan felsefesinin orijinal olduğunu ancak Doğu'dan da etki aldığını belirten görüşlerine dikkat çekerek, iddialarını şöyle sıralar.

1-Yunanlılar bir doğu hikmetinin farkındadır, ve ona karşı saygı duymuşlardır. Mesela Herodot bunu açıkça izah etmektedir. Yine Platon da doğuya karşı hayranlığını Timaios isimli eserinde Yunanlı ile Mısırlıyı karşılaştırıp Mısırlıyı üstün kılarak izhar eder.

2- Werner'e göre, Aristoteles de Mısır etkisinden söz ederek, Aritmetik'in Mısır'da doğduğuna işaret etmiştir.

3- Yine, Thales ve Pythagoras (M.Ö. VI. asır)'ın Aritmetiği Mısırdan öğrendikleri söylenebilir, Werner'e göre.

4- Demokritos (M.Ö. 460-...)'un ansiklopedik bilgisini ancak doğuya yaptığı bir çok seyahatlerden sonra kazandığını, hatta bu bilgiler için, değil Mısır, Hint'e kadar gittiği bile söylenebilir der, Werner.

Yunan felsefesinin Mısırdan etkilendiği kanaati ile ilgili Weber ise, "Onun gelişmesi üzerinde Şarkın yaptığı tesirden şüphe etmek kabil değildir. Mısır'la temasa girmeden önce, yani onlara memleketini açan Psammetik devrinden önce, Yunanlılarda tam manasıyla felsefenin izine rast gelinmez." ¹⁶

Prof. Dr. Mübahat Küyel'in 1973 yılında A.Ü. D. T. C. Fakültesi Felsefe Tarihi Kürsüsünde Okuttuğu ' İlk Çağ Felsefesi ' ders notlarından yararlandığımız bu bilgilere ek olarak Dr. W. Ruben'in ve Emile Brehier'nin konuyla ilgili görüşlerine de temas edeceğiz.

D- Dr. W. Ruben'in Görüşleri:

Hint Tefekkürünün Yunan Felsefesi'ne Etkileri.

Yunan felsefesi ve bilimine, Mısır, Mezopotamya ve Fenike'nin etkileri konusunda fazla ayrıntıya girmek istemiyoruz. Yalnız, Sanskritçe ve Eski Hint dini metinleri olan Vedalar üzerine 20 asrın başlarından itibaren Batıda başlayan tetkiklerden çok önce, M.Ö. VI. asırda Greklerin bizzat Hint tefekküründen haberdar oldukları

---

¹⁶ -Alfred Weber, Felsefe Tarihi, Çev. H. Vehbi Eralp, Remzi Kitabevi, İst. 1964 s. 3

bilinmektedir. “Hint kültürüne ait en erken ciddi referanslar, Miletos’lu Hevataeus (M.Ö. 6. Yüzyıl) ve Ctesias’dan (M.Ö. 6. Yüzyıl) gelir. Bu en erken referanslar arasında bazen ilginç bilgilere de rastlıyoruz. Bunlardan birine göre, Hintli bir filozof Atina’ya gelmiş ve burada Sokrates ile görüşmüştür. Bu gelenek bize Eusebius (M.S. 315) kanalıyla gelmektedir.”¹⁷

Şimdi de Hint tefekkürünün Grek düşüncesine yaptığı etkiler üzerine verilmiş üç konfereans metninden ibaret olan **’Felsefe’nin Başlangıcı’** isimli Dr. Ruben’in eserindeki yaklaşımlarına bakalım;

W. Ruben, felsefenin doğduğu devrin MÖ: 700-550 arasında olduğunu ve Hindistan’da bu dönem arasında yaşayan 110 filozofun tanındığından söz ederek, bundan takriben 100 yıl sonra Ege kıyılarında Thales, Anaximandros ve Anaximenes (550-480)’ten başka bir filozofun görülmemesi ve bunlar hakkında ilk elden kaynak bulunmamasına karşın, Hint felsefesinin kaynaklarını tespit edilmesine yarayan yeterli malzemenin bulunduğunu belirterek, Hint felsefesinin 5 Nesil üzerinden 150 yıl devam ettiğini söylüyor.

Hint Filozofları:

I. Nesil Filozofları: Bunlar, hava, nefes yada rüzgara önem veriyorlar. Ve Eski Yunan’da her şey’in aslı, arkhesi hava’dır, diyen Anaximenes’e kaynaklık ediyorlardı, diyen Ruben, “Mesela, bu mütefekkirlerden birisi...bir fırtına esnasında sis’in ilk evvel kesifleşerek bulut haline, bulut’un kesifleşerek şimşek haline ve şimşekten sonra yağmur ve yağmur’un da nihayet fırtına sonrası sükunete inkılap etmesi gibi.”¹⁸ **-tabiat hadiselerinin sonra gelenin önce cereyan edenin değişmesiyle oluştuğunu belirttiğinden söz ediyor. Yani, bir kısım tabiat olayları diğer bir kısım tabiat olaylarının sebebini teşkil ederler.** Natüralistlerin temel yaklaşımı olan, ‘bir tabiat olayının sebebi olarak tabiatın dışında herhangi bir şeyde değil yine tabiatın kendisinde aranmalıdır, ilkesinin orijinalini, Hint felsefesinde bulmak mümkündür.

II. Nesil Filozofları’na göre, “evren” içinde büyük bir ateş yanmakta olan bir dev’dir. Hint filozoflarından Aruna, “güneş’i büyük bir bal damlası olarak kabul etmişti. Güneş’teki bu balı, O’na göre, dört kutsal sema bölgesinde bulunan veda bilgileri ve diğer

---

¹⁷ -Kürşat Demirci, Hinduizmin Kutsal Metinleri Vedalar, İşaret Yay. İst. 1991,s. 18

¹⁸ -Dr. Ruben, Felsefenin Başlangıcı, İst. 1947, s. 31-32

kutsal metinler gibi çiçekler meydana getiriyordu. Dört sema bölgesinin ayrı ayrı renklerde olmaları dolayısıyla güneşte de birbirinden farklı dört ayrı renk vardı...”¹⁹

III. Nesil Filozofları’ndan Aruna’nın oğlu Uddalaka babasından intikal eden fikirlerden “ tam manasıyla bir tabiat felsefesi sistemi kurma dehasını gösterebiliyordu.”²⁰ Ruben’e göre, nefes’e önem veren yalnızca Uddalaka değildi, **III. Nesil filozoflarının bir çoğu nefes’i evrenin temeli, kazığı, örgüsü, hayat tekerleğinin merkezi olduğunu iddia etmişlerdir.** Geçen neslin güneş’e tapan filozoflarından Uddalaka bir defasında şöyle demişti. ‘Avda kullanılan şahin kuşlarının, oturdukları sopaya bağlı buldukları gibi, demişti, düşünmek de nefes’e bağlıdır...Uddalaka’nın bu formüllemesiyle Yunanlı Anaximenes’inki arasında sıkı bir yakınlık seziliyor.”²¹

Anaximenes, Hava’dan ibaret olan ruhumuz, bizi nasıl toplu halde tutuyorsa aynı şekilde bütün kozmik alemi de nefes ve hava bir arada tutuyor, diyordu. Bu durumda Ruben’in şu ifadelerini göz ardı etmek pek güçtür. “**Onun için denilebilir ki, Yunanlılar, felsefenin başlangıç kısımlarında Hintli’lerin talebesi olmuşlardır. Zira Upanişat filozoflarının III. Neslinden olan Uddalaka, MÖ: takriben 640-610 arasında yaşamıştı. Halbuki, Anaximenes bu tarihten 100 sene kadar sonra...yaşıyordu.**”²²

Yine Ruben, Yunan felsefesinin orijinal olabilmesi için, **Thales, Anaximandros ve Anaximenes’den önce Yunanistan’da Hint’teki gibi bir grup filozofun yaşamaması gerekirdi, diyerek etkilenmenin olmadığını ve Yunan felsefesinin orijinal olduğunu savunanlara belgelerle karşı çıkıyor.** Aslında Yunan felsefesinin orijinalliği makul temeller üzerine oturtulabilmiş olsaydı bu tezin savunucuları “Yunan Mucizesi” gibi irrasyonel bir kavrama başvurmak zorunda kalmayacaklardı. Ruben, Uddalaka’nın Yunan felsefesine açık bir etkisini gösteren şu ifadesini de kaydediyor. “**vakıa, bazıları var olan şey’in de var olmayan diğer bir şey’den meydana geldiğini ileri sürmektedirler. Fakat bu nasıl mümkün olur, var olmayan bir şey’den var olan bir şey nasıl meydana gelir ?**”²³ E.Yunan’da MÖ: 500 yıllarında Parmenides bu konuyu şöyle ifade ediyordu. “**Doğruyu yalnız akıl verir, ve bu akıl meydana gelmeyi, değişmeyi, hareketi yani var**

---

¹⁹ - Ruben a. g. e., s. 35

²⁰ - Ruben, a. g. e. s. 36

²¹ - Ruben, a. g. e. s. 41

²² - Ruben, a. g. e. s. 42

²³ - Ruben a. g. e., s.49

olan bir şey'in var-olmayan bir şey haline geçmesini ve bunun tersini kavrayamaz, var-olmayan diye bir şey'in olduğunu düpedüz yadsımak zorundadır.”²⁴

Bu düşünce, fizikte Lavosier prensibi diye geçen ‘maddenin korunumu’nun temelini oluşturur. 18. yüzyıldan beri ‘ Evrende hiç bir şey var’dan yok, yok’tan var edilemez, evrendeki değişim ve dönüşümlerde belli bir madde kaybı olmayıp enerjiye dönüştüğü ileri sürülürken, 19.yy’ın sonlarında Radium’un keşfiyle bu teori de yara alıyor. “...radium’un keşfi ile bu anlayış sona ermiştir. Çünkü, Radioaktivite’nin bir madde kaybı olduğu anlaşılmıştır.”²⁵ Lavosier prensibini ate düşünceler için bilimsel bir dayanak gibi görmek isteyenler için Radium’un keşfi bir yıkım oldu. 20. yüzyılın başlarında dogmatik materyalizm çeşitli nedenlerden dolayı büyük sarsıntılar geçirdiği için felsefi çığırarda yeni şekillenmelere kapı aralandı.

‘Felsefenin Başlangıcı’ isimli konferanslar dizisinde Ruben, Hint ve Yunan felsefe ekollerini ayrıntılarıyla inceledikten sonra, Yunan felsefe okullarının her birinin Doğu’dan etkilendiğini gösteren pek çok bulgular çıkarmıştır. **O’na göre, İdealizm’in kaynaklarını, insanların fikir ve düşünce problemleriyle ilgilendikleri dönemlerde aramak gerekir. Bu konuyu bir problem olarak ilk ele alan Brahmanlar devri brahmanları olmuştur.** Ruben’e göre, **brahmanlar düşünceyi söz’den daha önemli görürler.** Bu konu üzerindeki bir tartışmanın sonucunda hakemliğine başvuru olan yaratıcı tanrı, **“...düşüncenin daha üstün ve önemli olduğunu ilan etti. Çünkü, dedi söz düşünceyi daima itaatle takip etmeye mecburdur, tıpkı küçüklerin büyükleri takibe mecbur oldukları gibi .”**²⁶ Ruben, düşüncenin niteliklerini ; ışıkların ışığı, insan vücudunun içinde sönmeyen bir parıltısı olarak tavsif ettikten sonra düşünce, en hızlı hareket eden şey’den daha hızlı hareket eden şey’dir, diye belirtmektedir.

Yine, Ruben, **Anaximandros’(MÖ: 550) un evrenin aslını apeiron’ (sonsuzluk) a indirgeyen düşünce sisteminin de temelinde Hint felsefesinin yattığını** “ İnsan için en büyük ehemmiyete haiz olan düşünce hassasını, varlık içerisinde en büyük yer işgal eden boşluk’la mukayese edişini biz ancak dahiyane bir buluş diye vasıflandıracamız. Ve boşluk mefhumunu bütün azametiyle kavrayabilmiş olan ilk mütefekkirin de Hint’li idealist filozof olduğunu tahmin ediyorum...MÖ: 600 yıllarında yaşadığını tahmin

---

²⁴ -Walther Kranz, Antik Felsefe, Çev. Suad Y. Baydur, E. F. Yay. İst. 1978, s. 57

²⁵ -H. Tuğrul Sargın, Küçük Felsefe Tarihi, Bozüyük Yayınevi, 1961, s. 49-50

²⁶ - Ruben, a. g. e. s. 52

ettiğimiz 4. Nesil filozoflarından Pravahana, kainatta boşluğun en üstün şey olduğunu ve her şey'in esasını bu boşluğun teşkil ettiğini iddia etmişti.”²⁷ diyerek kanıtlamağa çalışır.

Ruben'e göre, **mistik felsefenin de ilk olarak Hint düşüncesinde Upanishat filozoflarının 2. Nesli içerisinde yetişen Şandilya'da görülecektir.** “Şandilya...idealizmin en kuvvetli mümessillerinden biri oldu. Şandilya kendisinden evvelki neslin idealizmini adamakıllı hazmetmiş tipik bir mistik idi. O da insanla kozmik alem arasındaki ilgiyi kabul ediyor ve boşluğun en üstün şey olduğunu ileri sürüyordu...Mistik düşünce sahibi diğer mütefekkirler gibi, O da bütün varlığın tek bir şey'den ibaret olduğunu ve varlığın yaşadığını kabul etmekteydi. Ve... o biricik küll olan varlığa her şey'in üstünde bir kuvvet manasına gelen...atman ismini vermişti.”²⁸

Ruben, **Şandilya'nın mistisizminin temelini irrasyonel oluşunu o'nun şu ifadelerinde görmek gerektiğine işaret ediyor** “...atman'ı tam manasıyla anlamak mümkün olmuyordu. Çünkü, bu kelime kainatın hikmet-i vücudunu mistik bir zihniyetle izah için ortaya atılmıştı. İnsanlar bütün varlığı tek bir şey olarak düşünmek istedikleri için tecrübi usullerle ispatına imkan olmayan böyle bir mefhumu kabul ediyorlardı. Bu günkü modern fizikçiler maddeler alemini meydana getirmiş olan realitenin enerjiden ibaret olduğunu söylerler. Şandilya daha o zamanlarda atman'ın düşünceden ibaret olduğunu ve kainat'taki boşluk tarafından temsil edildiğini söylemişti.”²⁹ Yine Şandilya'nın insanla kozmik alem arasındaki ilişkiyi kabul ettiğini belirten Ruben, o'nun atman'ın bir darı tanesinden, bir pirinç tanesinden hatta bunların iç kısımlarından bile küçük olmasına rağmen göklerden ve boşluktan daha büyük olduğunu belirten ifadelerine dikkat çekerek insanların kalbi içinde bulunan ve düşünceden ibaret bulunan küçücük atmanla uzaydan daha büyük olan kainat atman'ını aynı şey olarak gördüğünü belirtiyor.

Hint düşüncesinde Upanishat felsefesinin en parlak dönemini temsil eden filozofun Yacnavalkiya olduğunu belirten Ruben, onun, filozoflar içerisinde cennet kavramına ilk inananlardan olduğuna dikkat çekiyor. Sadece o'nun, insanların günün birinde ruhlarının bedenlerinden ve bütün madde dünyasından ayrılacağına, saf ve lekesiz bir düşünceden ibaret kalacağına, tek kelime ile 'kurtuluşa inandığını görüyoruz, diyor.

Ruben'e göre, Yacnavalkiya'nın kozmogonisi de hayli ilginç tasarımlarla doludur. Kozmogonisinin insanların yaratılışı bölümünde **“Erkekle kadın başlangıçta tek bir**

---

²⁷ - Ruben, a. g. e. s. 56

²⁸ - Ruben a. g. e., s. 57

²⁹ - Ruben a. g. e., s. 57-58

yaratık olarak yaşamakta idi. Sonradan bu yaratık kadın ve erkek diye iki kısma ayrıldı. Erkeklerin kadınları, kadınların da erkekleri arayıp durmalarına sebep te budur. **Hz. Havva'nın Hz. Adem'in kaburga kemiklerinden yaratıldığı hakkındaki efsanenin esası da bu fikirden alınmadır,**" ³⁰ demektir. Burda Ruben'in yorumunun irdelenmesi gerektiği inancındayız. Acaba o'nun dediği gibi **Havva'nın yaratılış hikayesi, Yacnavalkiya'nın kozmogonisinden mi alınmış yoksa Yacnavalkiya kozmogonisinin 'insanların yaratılış ' kısmını Havva'nın yaratılış hikayesinden mi almış ?** Bu problemi ilmi açıdan belirleyecek ne bir ayraç ne de elimizde tarihsel ve sosyolojik bir belge olmadan nasıl böyle kesin bir yargıya varabiliyor, Ruben. Hz. Musa Yacnavalkiya'dan önce yaşadığı bilinmektedir. Onun ilmi dikkat ve titizlikten uzak olan bu yaklaşımını Ademle Havva'nın yaratılışına efsane demek suretiyle tevhit düşüncesine getirdiği pejoratif yaklaşımda da aramak gerekir, diye düşünüyoruz.

Yacnavalkiya'nın döneminin yenilmez bir tartışmacı filozofu olmasına rağmen sonunda işi dervişliğe vurup terk-i dünya düşüncesine kapılan bir mistik olduğunu ve ülkesini terkederek hırpani bir kılıkta vatansız bir dilenci gibi dolaşmağa başladığından söz eden Ruben, **o'nun bu düşünce ve tutumuyla E.Yunan'daki Kynique filozoflara da etki etmelerinin mümkün olabileceğini vurguluyor.**

Ruben. E.Yunan'da Parmenides ve Zenon'da görülen varlık ve oluşla ilgili Paradoksların 150 yıl önce Yacnavalkiya'da görüldüğünü belirterek **“ daima mevcut olanla sonradan meydana gelen arasında bir zıtlık görüldüğünün hemen farkına varırız. İnsan ruhu veya düşüncesiyle dünya karşı karşıya müteala edilince düşüncenin başlangıçsız ve sonsuz olduğuna mukabil dünyanın sonradan meydana gelmiş olduğu ve günün birinde de yokluğa karışabileceği açıkça anlaşılmıştı.”**³¹ Ruben, dini terminoloji ile ifade edilecek olursa-kadim (ezeli) ve hadis (sonradan olma) zıtlığı'nın Tek Tanrı'lı dinlerde ve Yunanlı'larda da gözüktüğünü ama ilkel kabileler arasında görülmediğinden söz ederek **“ Anlaşılan bu fanilik ve ebedilik mefhumları arasındaki zıtlık ilk olarak insanlık tarihinin ilk büyük mistik filozofu diyebileceğimiz Yacnavalkiya tarafından keşfediliyordu.”** ³² demektir. Yunanlı Parmenides ancak 150 yıl sonra bu zıtlığa değinebilmiştir. Altı çizili olan ifade Dinlerin menşei ile ilgili Durkheime'in geliştirdiği metodu çağrıştırıyor. Çünkü Durkheime (1858-1917), **İctimaiyat Usulünün Kaideleri** isimli eserinde her şeyin aslını en ilkel yapısında görebiliriz, diyordu.

---

³⁰ - Ruben a. g. e., s. 62

³¹ - Ruben, a. g. e. s.65

³² - Ruben, a. g. e. s. 65

Ruben'in bu kanısı da aklın ve tarihsel gerçeklerin ölçütleriyle değerlendirilmelidir. Kendisinin de değindiği gibi 'Allah ebedidir, dünya fanidir. Çünkü sonradan oluşmuştur. 'Tanrı'nın başlangıcı ve sonu yoktur'düşüncesi ilk defa Yahudilikte çıkıp sonradan Hıristiyanlık ve İslam'a mı geçti ? Yoksa bu tevhidi düşünceye Hz. Adem de sahip miydi ? Bu konuda - dini belgeler dışta tutulursa -böyle bir kanıyı ispatlayacak güvenilir bir kaynağa ulaşmanın zorluğu hatta imkansızlığı ortada iken, Ruben'in hiç bir ciddi delil ve kaynak göstermeden ortaya attığı önyargılı yaklaşımı, bilim tarihçileri ve düşünen kafalarda anlamlı yankılar uyandırmaz. Bilindiği gibi filozoflar yada beşeri dinlerin kuramcıları birbirinin iddialarını çürütmeğe çalışırlar ama ilahi dinlerde temel prensipler üzerinde peygamberler birbirini nakz etmek şöyle dursun bilakis son gelen kendinden öncekileri övgüyle anıp teskiye ediyor. İlk insan, ilk peygamber olunca, Hz. Adem'in tevhid anlayışı, temel itibarıyla en son din olan İslam itikadının nüvesini teşkil ediyor. Bu yüzden Ruben'in zihnimizi tatmin edici bir düşünce ortaya koyduğuna kani değiliz.

Ruben, E.Yunan'daki materyalist filozofların da Hint felsefesindeki materyalist yaklaşımlardan etkilendiğini ihsas ettirici şu ifadelerle yer vererek; **Öbür dünyada, yapmış olduğu iyi işlerden dolayı taltif edilecek, yahut da fenalıklardan ötürü ceza görecektir ebedi ruh diye insanlarda ayrı bir şey yoktur, yalnızca beden vardır,** diyen Payasi'nin düşüncelerinin İlk Çağ Yunan materyalistlerini etkileyebileceklerini belirtiyor.

Ruben, Budha ile çağdaş olan despot kral filozof Payasi'nin, ruhun var olmadığını kanıtlamak için mahkumları deliksiz kaplarda havasız bırakarak öldürdüğünü ve dışarı çıkma imkanı bulamayan ruhun insanda kalması gerekeceğini ve bu durumda da ölüm olayının gerçekleşmeyeceğini, halbuki insanların yine de öldüğünü, dolayısıyla insanlarda ruh diye bir varlığın olamayacağını belirttiğini söylüyor. Materyalist yaklaşımın, maddi olmayan konu ve kavramlara emprist nazarla bakma yanlısından kurtulma gibi bir duyarlılığı hesaba katabilmesi zordur. Çünkü, bu dar ve sığ alanda kendilerini konumlandıran maddecilerin evren telakkileri (kozmozogoni) dünya görüşleri ve hayat tarzları, ruhu ve insan bilincini maddi çerçeveye hapsedici bir tutum sergiler.

Ruben'e göre, dualist felsefenin kaynağında da Hint tefekkürünü görürüz. **"Madem ki, deniyordu, ruhla beden ayrı ayrı şeylerdir, ve ruh ebedidir; o halde adam öldürmüş olan bir kimsenin canı vasfını taşıması ve cezaya çarptırılması hiç te**

doğru değildir; çünkü burada öldürülmüş olan şey, esasen fani olan bedendir. Ondan kıymetçe daha üstün olan ve asla ölmeyen ruha bir şey olmamıştır.” ³³

Ruben, Yunanlı'ların pek çok konuda Doğu'nun bilgi ve hikmetine muhtaç olduklarını belirterek **“Thales, güneş'in tutulacağını daha önceden verebildiği gibi Anaksimandros da tüccar tabaka için bir dünya haritası hazırlamış ve ortaya koymuştur. Bu şekilde ilmi çalışma başlangıçları göstermeleri bakımından da Yunanlı'lar doğu'ya borçlu vaziyette idiler...”** ³⁴ diyor.

Ruben'in bütün bu iddialarına topluca bir göz atılacak olursa; E.Yunan tefekkürü, bilim, felsefe ve kozmogoni tasarımlarının orijinalini Mısır ve Hint uygarlığı ile Anadolu'nun çok çeşitle kaynaşabilen yerli kültürlerinden alarak geliştirmiştir. A. Weber (1864-1920) de “O kadar fevkalade çok zengin ve doktrinlerinde Yunan felsefesine o kadar benzeyen Hint felsefesine gelince, bu Yunan felsefesine sadece vasıtalı bir şekilde tesir edebilmiş ve Avrupa ancak XIX. ASIRDA Colebrooke ve onu takibedenler sayesinde, onun nüfuzunu hissetmiştir.” ³⁵

V- EMİLE BREHIER'İN GÖRÜŞLERİ : (*)

Fransız felsefe tarihçisi Emile Brehier'nin Felsefenin Menşei ve Felsefenin E. Yunanistan'da doğuşunun bir “Grek Mucizesi” olduğu iddiasına nasıl yaklaştığına bakalım. Brehier bu iddiayı abartılı bularak, Yunanistan'da daha o zaman felsefenin kaynaklarını Hellen aleminin ötesinde Barbarlara kadar götüren tarihçiler de vardır. **‘Filozofların Hayatları’** adlı eserindeki önsözünde Diyojen Laers bize Parslarda ve Mısırlılarda felsefenin pek eski oluşundan bahseder, diyor. Yine Brehier, daha o çağlarda bu konuda birbirine karşıt iki tezin ortaya çıktığını belirtiyor. “Felsefe Greklerin bir buluşu mudur yoksa onlar felsefeyi Barbarlardan mı almışlardır ?

Grek felsefesinin beşiği olan İyonya şehirlerinin temas halinde bulunmuş olduğu Mezopotamya ve Mısır medeniyetleri gibi Hellen öncesi medeniyetleri de bulup ortaya çıkardıkça müsteşriklerden bu tezlerden ikincisine hak verdikleri anlaşılmaktadır” ³⁶ der. Bu ifadelerden anlaşılıyor ki, felsefi çabanın ilk defa E. Yunanistan'da başladığı iddiası kültür ve felsefe tarihi araştırmalarının sonucunda eski görkemli ve efsunlu anlamını

---

³³ - Ruben a. g. e., s. 69

³⁴ - Ruben, a. g. e., s. 27

³⁵ - Weber, a. g. e. s. 3

³⁶ -Emile Brehier, Felsefe Tarih Cilt I, Çev. Miraç Katırcıoğlu, M. E. Basımevi, İst. 1969, s. 2

yitirerek uygarlığın mimarı, mucidi sayılma onuru, Grek toplumundan artık tedrici olarak uzaklaşmağa başlıyor.

“Gerçekten de Grek felsefesinde yalnız geri ve gelişmemiş bir düşünüşte benzerleri olan akıl özellikleri bulunur, ilk filozofların kullandıkları kavramlar, alinyazısı, adalet, ruh, tanrı kavramları kendilerinin ne yaratmış nede geliştirmiş oldukları kavramlardır. Bu kavramlar, kendilerinin rastladıkları halk fikirleri, toplum tasarımlarıdır.”³⁷ diyen Brehier, ilk Grek filozofu olan Thales’in ‘her şey’in aslını suya indirgeyen’ monist anlayışını asırlarca önce Mezopotamya’da yazılan Yaratılış Manzumesi’nde sezmemek mümkün değildir, der. “Yukarıda göğe bir ad takılmışken ve aşağıda yerin hiç adı yokken bunların babası olan ilkel Apsu’dan ve anası olan karmakarışık Tiamat’tan çıkan sular bir tek olarak karmakarışık durumdaydı..”³⁸ Hiç değilse bu gibi metinler Thales’in orijinal bir kozmogoninin mucidi olmadığını bize anlatmağa yeter diyor, Brehier.

Yine ona göre, matematik tarihi üzerindeki yeni araştırmalar da benzer sonuçlara varılmasına neden oldu. “Daha 1910’da G. Milhaud şöyle yazmaktaydı: Doğulular ve Mısırlıların matematikte biriktirdikleri malzeme henüz on yıl öncesine kadar genel olarak şüphe edildiğinden elbette ki çok daha önemli ve çok daha zengindi.”³⁹ Brehier’ye göre, Antropolojinin ilkel toplumlar üzerindeki araştırmaları felsefenin kaynağında tek bir sanı’nın doğrulanabilirliğini imkansız hale getirmektedir.

“Felsefe, alemin başlangıcından beri işe girişir, kendilerinin ilk filozoflar olduklarını söylemekle Grekler yalan söylemişlerdir; gerçekte onlar doktrinlerini Musa’dan ve Babilonya’dan almışlardı. Öyleyse felsefenin ilk çağı Grek olmayıp Barbar çağıdır. Brucker’e gelinceye kadar, tarihçilerin hemen hepsi barbar felsefesi “üzerinde uzun bir süre önsözlerle işe başlarlar. Tanrıl bir kaynağı bulunan felsefe Yahudi yalvaçlarına, sonra da onlardan Babilonyalılara, Kaldeli büyücülere, Mısırlılara Etopyalılara Hintlilere hatta Cermenlere geçmiştir.”⁴⁰

Brehier’nin bu yorumundan ilk felsefenin tanrısal bir hikmetten kaynaklandığını savunan Pithagorasçılara katıldığını anlayabiliriz. Brehier, Greklerin ilk felsefi doktrinlerinin hiç de iptidai ve orijinal olmayıp yalnızca daha önceki bir düşüncenin geliştirilmiş bir varyantıdır, der.

---

37 - Brehier a. g. e., s. 3

38 - Brehier, a. g. e. s. 3

39 - Brehier, a. g. e. s. 3

40 - Brehier, a. g. e. s. 11-12

Brehier, başka bir iddiasında A. Comte (1798-1857)'un zihnin gelişim tasarımını fetişizmle başlatmasını haklı gösteren bir örnek olarak gördüğü Greklerin kozmogonilerinde, bu ilkel din anlayışının etkilerini sezebilmek gerektiğini “Demek oluyor ki, Yunanistan’ın ilk filozofları gerçekten bir şey icat etmek zorunda kalmamışlardır. Onlar çapraşıklık ve zenginliklerin tasarımları üzerinde çalıştılar. Fakat, biz müphemliklerinden dolayı bunlar hakkında güçlkle bir fikir edinebilmekteyiz. Onlar, işin çıkarını bulmakta ve seçmekten daha az icat etmek zorunda idiler, yahut icat bu ayırt edişin kendisindeydi.”⁴¹ sözleriyle ortaya koyuyor.

Brehier, “Şu halde eğer, bu ihtarlara rağmen tarihimizi Thales’e başlattırırsak, bu içinde felsefenin gelişip serpilmiş bulunduğu onun uzun tarihçesinin aslını anlamıyoruz demek değildir. Bu sadece Mezopotamya medeniyetlerine ait kitabelerin pek az ve zor anlaşılır olmasından dolayısıyla da vahşi kabilelere ait belgelerin bize ilk Yunanistan hakkında bilgiler vermeleri gibi pratik bir sebepten gelmektedir.”⁴² diyerek bu konuya son olarak şöyle yaklaşıyor; Antropolojinin ilkel toplumlar üzerindeki araştırmaları, felsefenin kaynağında tek bir sanı’nın doğrulanabilirliğini imkansız hale getirmektedir.

M. Blondel’in Aksiyon felsefesi üzerinde çalışan Fransız Henri Dumery (1920-....) dinin felsefeden daha eski olduğunu, din felsefesinin de felsefe ile yaşıt olduğundan söz ederek, ”İnsan, kendi kaderinin problemini, dünyanın, sudan, havadan, topraktan ateşten türeyip türemediğini bildiği anda mı ancak ortaya çıkıyor ? Gerçekten insanın, insan hakkındaki endişesi daima, kendi öz açıklamasından daha eskidir. Dolayısıyla eriştiğimiz, form halinde konulmuş ilkelerden haydi haydi daha eskidir. Eğer batılı tarih M.Ö. VI. asır Grekleri lehine bir değerlendirme yapıyorsa bu, M.Ö. V. Asır Greklerinin, onların eserlerini (en azından kısmen) korudukları içindir.”⁴³ Yani, insanın mahiyeti üzerine ortaya konulan düşünceler insanın kendinden önce mümkün olmayacağından, Greklerden önce yaşayan toplumların da kendi mahiyetleri ve kaderleri hakkında ortaya konulmuş düşünceleri elbette olacaktır. Dolayısıyla Felsefeyi Greklerde başlatmak, makul bir yaklaşım gibi gelmiyor, Dumery’ye göre. “Hellenik dünya, felsefi fikrin (idee) biricik ‘seçilmiş toplumu’ mu olacak ? Felsefi düşüncüyü yalnızca batının fark ettiğini, doğurduğunu, devam ettirdiğini iddia ederek, kabul edilmez bir kendini beğenmişliği ilan etmiyor muyuz ? ...Doğu, yalnız bizimkilerle karşılaştırılabilir ‘bilgileri’ (sagesses) ortaya çıkarmış değil, aynı zamanda devir bakımından da önceliğe sahiptir... Felsefi fikirlerin

---

41 - Brehier, a. g. e. s. 4

42 - Brehier, a. g. e. s. 4

43 -Doç. Dr. Murtaza Korlaelçi, Din Felsefesi ve Geçmişi I, E.Ü.S.B.E.Dergisi, s.361,

oluşmasının yalnızca Grek dünyasına mal edilmesi, sadece bir taraf tutma veya bir cahilliktir.”⁴⁴

H. Z. Ülkene göre ise ; “İsidore Levi’nin tarihi-filolojik tetkikleri Thales’in Karya’lı olduğunu meydana çıkardı. Mösyö Radet’in tetkikleri Anadolu’dan İyonya’ya doğru olan ağır, fakat muntazam ilmi intikalleri gösterdi. Heraklidesler devrinde İyonya medeniyetinde hakim olan Şark ve bilhassa Orta Anadolu tesirleri idi.”⁴⁵ Yani, kültür tarihi incelemeleri Grek düşüncesinin bir, kültürel altyapısının olduğunu ortaya koyuyor.

IV- YUNAN FELSEFESİ’NİN KAYNAKLARI

Yunan felsefesinin kaynaklarından harici olanlarına, ‘Felsefenin Menşei Tartışmaları’nda problem üzerine araştırma yapan ve farklı görüş belirten felsefe tarihçilerinin görüşlerini vermemiz esnasında değinmiştik.

İç Kaynaklar için de, önce Mübahat Küyel’in İlk Çağ Felsefesi Tarihi Ders Notlarına, sonra da Eski Yunan Mitolojileriyle, ünlü Yedi Bilge’nin görüşlerine başvuracağız.

İç Kaynaklar :

a) Mitolojiler : Küyel, Eski Yunanlıların gerek doğudan gerekse kuzeyden gelen bir çok ırkın istila ve işgallerine maruz kaldıklarından dolayı çok karmaşık ve hareketli bir kültür alış verişi içinde geçen bir yaşam tarzlarının olduğunu belirterek, aslında her toplumun kültür kırıntılarını kültürel kimliklerinde bulmanın mümkün olduğunu söyler. Yine Küyel, Grek kültüründeki bu çeşitliliği Yunan destanlarında da görüldüğünden bahisle, Homeros’un destanında barışçı olmayan tanrıların görüldüğünü, sihir ve keramete o’nun destanlarında yer verilmediğini, hatta tanrılar için saygısız bir dil kullanılıp varlıklarından şüphe edildiğini ve Nomos (kanun) fikri teşekkül etmediğinden mucizeden söz edilmediğini belirtiyor.

Küyel’e göre, gerek Homeros’un gerekse Hesiodos’un eserinde felsefi tefekküre rastlamıyoruz, fakat olup bitenler hakkında insan aklına uygun kavramlar kullanılır. Hesiodos, evrenin başlangıcında ne tam manası ile şahıs, ne de mefhum olan fakat bunların arasında mutavassıt bir yer olan varlıkları kabul etmekle, artık tanrıların sırf şahıs

---

⁴⁴ -Korlaelçi, a. g. m. s. 362

⁴⁵ - Ülken, a. g. e. s. 25

olarak anlaşılmasından uzaklaşmıştır. Kranz'a göre ise, "Platona varıncaya kadar Hellenlerin Tanrısı doğanın yaratıcısı değildir, sadece doğa içinde hükmedendir." ⁴⁶

E. Yunan mitolojileri onların evren ve insan anlayışlarını, tanrılarla insanların mücadelesini ve çeşitli dinlerdeki ibadet şekilleri, öte dünya (hades) anlayışları, ruhun (reenarnation) bedenden bedene geçmesi hakkındaki kanılardan oluşur. İlk çağ Yunan tarihçisi Herodot " Homeros benden ancak dört yüz yıl önce yaşamaktaydı, diyor. Herodot'un eserleri için kabul olunan tarih İsa'dan önce 450 yıl olduğuna göre, Homeros destanlarının en aşağı 27 asırlık bir eskilikte olduğu anlaşılıyor." ⁴⁷

b) Yedi Bilge'nin Görüşleri

Yunan felsefesinin dahili kaynakları arasında sayılan 7 Bilgenin görüşlerine kısmen değinelim; "Felsefi düşüncenin batıda ilk mümessilleri sayılan 7 hakim (MÖ:VII-VI. yy) kimi bilgi ve hikmeti, adalet ve fazileti, kimi tedbir ve tecrübeleri, kimi görgü ve hazır cevaplılığı ile ün salan, ilim ile ameli birleştiren 7 Yunan düşünürdür." ⁴⁸

Antik Yunan çağında tümüyle bir değerler anarşisinin yaşandığı kanun, nizam, din ve ahlâkın yani ne kadar toplumsal değer varsa, tümünün bu yaşanan kaos ortamından nasibini aldığı için, tıpkı yatağından fırlayan bilyayı yuvasına döndürme gayreti gibi toplumsal kaymayı yeniden mecrasına getirme görevini üstlenen bu 7 Bilge ıslah edici düşünceleri nereden almışlardır? İnsanların yaşantılarından seçilen deneyimleri mi ifade ediyor yoksa dinlerin halkın hafızasında ve kamunun vicdanında kırıntı kabilinde kalan hikmetlerini hatırlatarak yeniden tevhidi düşüncüyü canlandırma hareketleri midir? sorusunun cevabı ne yazık ki, aydınlanabilmiş değildir. Walter Kranz'ın şu ifadeleri ikinci seçeneği destekler mahiyettedir. "Hak ve adaletin insanlardan değil tanrılardan gelmiş olduğu eski Helenlerin sarsılmaz bir görüşüdür." ⁴⁹ Yine aynı görüşün bir kez de ortaçağ Hıristiyan filozofu İskenderiye'li Clement (yak. 150-215) tarafından teyit edildiği görülür. " Aslında Yunan filozofları en iyi düşüncelerini Hz. Musa'nın kitaplarından çalmışlardır. Felsefe şeytanların bir armağanı olmayıp, Tanrının bir armağanıdır." ⁵⁰ Bu düşüncüyü destekleyen bir yaklaşım da Dumery'den gelir. "...din Greklerde bile gerçekten her düşüncenin anası olarak görülüyor. Din ilme, dünyanın ilk tasarımını kurmak için hayaller seçimini sağlıyor. Din felsefeye, sonsuzun anlamını, (bu hususta Anaximandros

---

⁴⁶ - Kranz, a. g. e. s 9

⁴⁷ -Homeros, Odyseia, Çev. Ahmet Cevat Emre, Varlık Yayınevi, İst. 1971, S. 13

⁴⁸ -Atademir, a. g. e., s.

⁴⁹ -Kranz, - a. g. e. s. 19

⁵⁰ -Dağ, a.g. m. s. 7

hatırlanmalı) haklı ve haksızın, basit pozitif gözlem planını aşan ölümlü ve ölümsüzün (Anaximenes ilk cevheri ilahileştirmekte tereddüt etmiyor) anlamını temin ediyor.”⁵¹

7 Bilgenin özlü sözlerinden seçmeler;

“ Lindos’lu Kleobulos diyorki: ölçü en iyi şey...Bedence ve ruhça iyi olmağa özenelim...Bilmemek değil çok bilmek uygun olur...Haksızlıktan iğrenmek faziletin özelliği, kötülüğün zıddıdır...Dilini tut...Kinlerine bir son ver...Kim halka hıyanet ederse onu bir kamu düşmanı say...Küfvün olan bir kadınla evlen, daha bir zenginini alırsan elde edeceğin akraba değil efendilerdir. “⁵²

“ Execertiades oğlu Atina’lı Solon dedi: Keder veren zevkten kaç...Hareket hattında namuskarlığa titizce riayet et...Yalan söyleme doğruyu söyle...Ancak iyi olan şey’e kendini ver...İtaati öğrendiğin zaman emredebileceksin...Kötülerle düşüp kalkma, ananı babanı sev. ...Akli klavuz al...”⁵³

“ Damegetes’in oğlu Lacedemoine’lı Chilon dedi: Kendini kendin bil...Başkaları hakkında kötü söyleme yoksa sen de hoş gitmeyecek sözler işiteceksin...Dilinden önce aklını kullan..Öfkeni hafiflet...Bir kayıp, yüz kızartıcı bir kazançtan daha iyidir, birinci halde ancak bir defa üzüleceksin; ikincisinde her zaman...”⁵⁴

“ Mitylene’li Pittagos dedi: Yapmayı tasarladığın şeyi söyleme, çünkü, başaramazsan sana gülerler...Başkalarında bulduğun suçu kendin işleme...Sana emanet edileni geri ver...Kazanç doyma bilmez...Bilgiyi, itidali, tedbiri, hakikati, iyi niyeti, tecrübeyi, firaseti ...sev.”⁵⁵

“ Milet’li Thales dedi: ...Dış (görünüşünü) güzelleştirme, ne türlü yaşıyorsan onunla güzelleşmelisin...Haksızlıkla zenginleme...İyi olmayan şey’i reddet..Ebeveynlerine yapacağın iyi hizmetleri, ihtiyarlığında çocuklarından görmeyi um...Aşırılık bir kötülüktür, cahillik ağır bir yükür...Kıskançlığı celbetmemek için saadetini gizle..Fark gözetmeksizin herkese güvenmekten çekin...”⁵⁶

---

51 -Korlaelçi, a. g. m. s. 363

52 - Atademir, a. g. e. s. 34

53 - Atademir, a. g. e. s. 35

54 - Atademir, a. g. e. s. 36

55 - Atademir, a. g. e. s. 36-37

56 - Atademir, a. g. e. s. 37-38

“ Teutamides oğlu Priene’li Bias dedi: Bir aynaya bak, kendini güzel bulursan namusluca hareket et, çirkin bulursan tabiatın yetkinsizliğini hareket hattının dürüstlüğü ile düzelt... Bir işe girişmek için ağır ol, fakat işe başlayınca enerji ile devam et... İyi bir iş yaptığın zaman bunun sebebini Tanrı’da ara, kendinde değil... Kendini gençken işe, ihtiyarken hikmete ver...”⁵⁷

“Cypselos’un oğlu Corinthe’li Periandre dedi: Tahsil her şey’i kucaklar... Utandırıcı bir kazanç, tabiatımız için bir suçlandırma teşkil eder... Demokrasi istipdada müreccahtır... Zevkler gelip geçici, faziletler ebedidir... Saadette ölçülü ol, hasımlıkta tedbirli.. Kanunların eskisini, yiyeceklerin tazesini kullan... Suçluları sadece cezalandırma, suç işlemekten alıkoy...”⁵⁸

7 Bilge’nin düşüncelerinden seçilen bu ifadelere baktığımızda “Hikmet, müminin yitiğidir, nerde bulursa onu alır”⁵⁹ hadisinin anlamı biraz daha netleşmiş oluyor. Bu ifadeler tek tanrı itikadının E. Yunan uygarlığında da bulunduğu tanıklık ediyor. Gerçi Antropoloji ve Etnoloji araştırmalarının çoğu, orijinal bir politeizmden söz etseler de çoktanrıcılığın Tanrı’yu birden çok varlık olarak görme anlayışı, farklı tektanrılı bir çok dini kültürün iç içe geçmesiyle de oluşabilir. Yani Durkheime’in ‘dinlerin evrimi’ konusunda ileri sürdüğü ‘dinlerin Politeizm’den Monoteizm’e doğru bir evrim geçirdiği iddiası bazı etnologların - Per Shmith- eleştirisine uğradı. Shmith, Güney Amerika’nın bir kısım ilkel kabile kültürlerinde ‘tektanrı’ inancının motiflerini taşıdığını açıkladı.

İSLAM DÜNYASINDA FELSEFE’NİN MENŞEİ TARTIŞMALARI:

İslam dünyasında ‘felsefenin menşei’ konusunda, düşünürlerin yaklaşımlarına girmezden önce, genel anlamda Bilim Tarihleri’nin özel manada Felsefe Tarihleri’nin hangi dünya görüşü perspektifinden yaklaşılarak teşkil edildiği yada telif edildikleri konusundaki görüşlere bakalım;

İngiliz Tarih filozofu Arnold Toynbee (1889-....), medeniyet tarihi araştırmalarındaki usûl ve yaklaşım tarzlarını ‘**Medeniyet Yargılanıyor**’ isimli eserinde değerlendirerek, medeniyet tarihine tek yanlı ve belli bir açıdan mahdut bir alanı derinliğine incelemenin sakıncaları hakkında “ Hayatın doğasını resmeden bu cansız, mecazi uygulamalar belki de bu günlerde tehlikeli; çünkü moda halini aldılar. Oysa çok kısa bir zaman önce tehlike tam aksi yönden gelmekteydi. Bu ölü doğayı antropomorfizm

⁵⁷ - Atademir, a. g. e. s. 38-39

⁵⁸ - Atademir, a. g. e. s. 39-40

⁵⁹ -Tirmizi, İlm, 19 ; İbn Mace, Zühhd, 15 ; Acluni, Keşfül Hasa, 1/363

(insan biçimcilik) açısından görüyorduk ve fiziksel çevremize bu mitolojik, antropomorfolojik bakma alışkanlığı yenilene kadar tabii bilimlerin gelişimi yavaşladı. Tabii bilimlerde ‘**pahatic fallacy**’(*) den kurtulalım derken, bilmeden onun kadar yanıltıcı olan ‘**apathetic fallacy**’ye yakalandık. Bu yöne meylediyoruz, bu bize daha bilimsel geliyor. Çünkü,bilim insanları taşlar ve sopalara gibi, proton ve elektron kümeleri gibi görmekten zevk alıyor: Şimdi bu yoldan ayrılalım ve insan medeniyetlerini insani terimlerle inceleyelim.”⁶⁰ demektedir.

Toynbee, dünyadaki, batı da dahil 19 medeniyeti insani terimlerle anlatmanın yolunun bunların her birinin insanlığın en büyük ortak arzusu yolunda belirli adımlar atmaktan geçeceğine inanmaktadır.

Son dönem İslam Düşünce tarihçilerinden M. M. Şerif ise bu konuda “Felsefe Tarihleri, daima yazarları tarafından önceden varsayılmış olan tarih felsefeleri ışığında yazılmıştır. Sonuçta onların bağlı oldukları tarih felsefelerinin yazılışları bu eserlere nüfuz etmiş ve yazılan felsefe tarihlerini bozmuştur. Bu çalışmada çabamız, bu yanlışlardan sakınmak olmuştur.”⁶¹ diyerek çoğu felsefe tarihlerinin bitaraf yazılmadıkları gerçeğine parmak basmaktadır.

Felsefenin menşei konusunda yapılan araştırmalar dikkatle incelendiğinde birbirinden farklı görüşlerin ve ihtilaf noktalarının olduğu ortaya çıkıyor. Burnet’in önde geldiği bir kısım felsefe tarihçileri, felsefenin menşei olarak E. Yunan’ı gösterirken, Ruben’in başını çektiği diğer bir grup felsefe tarihçileri de E. Hint’i, Numenius da felsefenin menşei olarak Yahudi düşüncesini göstermektedir. Bu ihtilafın nedeni, ilk felsefe fragmantlarının ortaya net olarak konulamayışından mıdır yoksa, M. M. Şerif’in de değindiği gibi felsefe tarihi metnlerinin rotası belirlenmiş bir tarih felsefesi perspektifinden bakılarak değerlendirilmesinden mi kaynaklanmaktadır, bunu anlamak zor. Tarih felsefelerinin felsefe tarihlerinin yazımında ilmi tarafsızlığı değil de ideolojik ve dinler arası bagnazlığı öne çıkarırsa, felsefe tarihi ilmi bir disiplin olmaktan çıkar. Bu istenmeyen durum, diğer bilim ve kültür alanlarının tarihlerinin ortaya konulmasında da etkili olduğu görüşünü tedai ettirir.

Felsefenin menşei konusunda İslam dünyasında yetişen Şehabeddin Sühreverdi *(1155-1191)’nin görüşleri, bu konudaki görüş ve yaklaşımlardan farklı olması hasebiyle dikkat çekicidir. “Felsefe tarihi kavramı, Sühreverdi ve ekolünün büyük ilgisini

---

⁶⁰ -Arnold Toynbee, Medeniyet Yargılanıyor, Çev. Ufuk Uyan, Ağaç Yayıncılık, İst. 1996, 50

⁶¹ -M. M. Şerif, İslam Düşüncesi Tarihi, İnsan Yay. İst. 1990, s.

çekmiştir. Bu ekol, felsefeyi rasyonel sistemleştirmeden ziyade hikmet ile bir tutar. Felsefe Platon ve Aristoteles ile başlamaz aksine onlarla biter. Aristoteles teles, hikmet’i rasyonel bir kalıp içerisine sokarak, perspektifini sınırlamış ve onu ilk dönem bilgilerinin birleştirici hikmetinden ayırmış oldu.”⁶²

Felsefe tarihleri’nin yaygın olan ‘Platon ve Aristoteles ile klasik Yunan felsefesinin zirveye ulaştığı ‘düşüncesiyle taban tabana zıt bir yaklaşım sergileyen Sühreverdi, bizde geleneksel anlayışa karşı bazı tereddütlere neden olması ve hikmet (bilgelik) kavramının yeniden yorumlanması istikametinde yeni bir kanaat oluşturması bakımından, incelenmesi ve üzerinde durulmağa değer bir düşünür olduğu izlenimini veriyor.

Sühreverdi, “İşrâki görüşüne göre, Hermes veya İdris Peygamber, felsefenin babasıdır, ve onu vahiy olarak almıştır. İdris’i Yunanistan ve İran’daki bilgiler ve daha önceki uygarlıkların hikmetini kendinde birleştiren İslam bilgeleri izler.”⁶³ diyerek, İşrâki ekol’ün hikmet anlayışını da “İşraki hikmet, istidlali olmaktan çok istidlali-düşünce-öncesi kadim düşünce şekli olan aydınlanmaya (işrâk) züht ve arınma yoluyla ulaşmaya çalışan sezgisel (zevki) düşünce anlamına gelir.”⁶⁴

Sühreverdi’nin söz konusu ettiği işrâk (aydınlanma) in, Batı’daki 17. y.yıl aydınlanmasıyla pek yakınlığı yoktur, aksine dünyevi ve seküler yaklaşımlı bir aydınlanmaya karşı manevi bir aydınlanma gibi geliyor. Çünkü, Sühreverdi’nin işrâki, kadim düşünce biçimi diye tavsif ettiği, insanın züht ve arınma yoluyla ulaşabileceği bir aydınlanmadır, oysa 17. yüzyıl aydınlanmasına, özellikle hümanizm, akılcılık ve evrenselcilik eğiliminden yola çıkılarak ulaşılabilir ki, bu görüşler özellikle maverayı (öte dünya) değil de masivayı (dünya) amaç edinmişlerdir.

Sühreverdi’nin kurucusu olduğu İşrâki’liğin, metodu, mantık ve akıl yürütme olan Meşşailiğe bir reaksiyon olarak doğduğunu belirten H. Z. Ülken (1901-1974), bu ekolün keşf, ilham ve sezgi prensibinden hareket ettiğini de savunur. ”insan keşf yoluyla zulmetten nura yükselir. Bütün nurların nuru (nuru’l envar) sonsuz varlık veya Allah’tır. İnsan nefsi terbiye suretiyle bir takım mertebeleri aşar ve sonunda yüksek ruhi kuvvetler kazanır. Kalbinde şeffaflık hasıl olur, mana alemiyle temasa geçer. Oradaki hakikatleri

---

62 - Şerif, a. g. e. s. 414

63 - Şerif, a. g. e. s. 414

64 - Şerif, a.g. e. s. 418

görür ve oradan sesler işitir...Madenlerin, ateşten ısınarak yakma özelliği kazandığı gibi, kamil insanda, nurların nuru (Allah'a yaklaşmasıyla bir takım kuvvetler hasıl olur " 65

Sühreverdi'nin işrâk düşüncesine Hint mistisizmi ya da St. Augustinus'un teolojisinden etki alıp almadığına dair kesin bir kaniya ulaşabilmiş değiliz.

Sühreverdi, hikmet'in yurdunun Doğu olduğu kanısındadır. Ekolü'nün ismi olan İşrâkilik kavramı bu düşüncesine temel teşkil eder."İşrâk teriminin aydınlanma (illumination) ve Doğu (orient) anlamlarının ikisini de kendisinde birleştirmesi, güneşin doğudan doğarak her şey'i aydınlatması ve bu yüzden de ışığın yurdunun (Doğu) irfan ve aydınlık (işrâk) ile aynı olması sembolizmine dayanır. Batı, güneşin batıp, karanlığın hükmettiği yer olduğu kadar, madde cehalet veya istidlali düşünce (discursive thought) yurdu ve kendi mantıksal yapılarının arasında şaşırılmış bir yerdir. Öte yandan istidlali düşünce ve rasyonalizmi aşan Doğu ise, ışığın, varlığın dünyası, bilginin ve aydınlığın yurdudur. O, insanın nefisinden ve dünyadan kurtulmasını sağlayan, arınma ve kutsallıkla birleşmiş olan bilginin yurdudur." 66

İslam dünyasında meşşai filozofların dinle felsefe arasında varolduğunu savundukları ilişki, şu iki sorunun çözümünü gündeme getirmiştir. "1) Felsefe ile dinden hangisi ötekine kaynaklık etmiştir ? 2) Felsefe ile din arasında bir nitelik farkı var mıdır ?" 67 M. Dağ'a göre, İslam dünyasında birinci soruya verilen cevap Clement 'in cevabına daha yakındır. Yaygın kaniya göre, bu kaynak dindir. " Şehristani, **el-Milel ve'n-Nihal**'inde Sokrates öncesi Yunan filozoflarını ele alırken bu konuya değinmektedir. O, Tales'in görüşlerini anlattığı kesimde, Tales'e göre, her şeyin aslının su olduğunu açıkladıktan sonra şöyle der : "Eski Ahid'in ilk kitabında yaratılışın ilkesinin bir töz olduğunu ; daha sonra bu tözün parçalarının çözülerek suyun meydana geldiği ; sudan dumana benzer buharın, buhardan göklerin oluşturulduğu ; suyun yüzeyinde tıpkı deniz köpüğü gibi bir köpüğün belirdiği ; bundan yeryüzünün yaratıldığı ; nihayet yeryüzünün dağlarla sağlamlaştırıldığı belirtilir." 68

Dağ'a göre, Anaksimenes'ten söz eden Şehristani'nin "...O da peygamberlik kaynağından yararlanmış, Thebes halkının açıklamalarını benimsemiştir." 69 Dağ yine, Şehristani'nin Empodokles'in görüşlerine değinirken onun şu görüşlerine yer veriyor. " O

65 -Dr. Necip Taylan, İslam Felsefesi, Ensar Neşriyat, İst. 1985, s.226

66 -Şerif, a. g. e. s 417

67 -Dağ. a. g. mak. s. 11

68 -Dağ, a. g. mak. s. 11

69 -Dağ. a. g. mak. s. 11

Hız. Davut'un çağdaşıdır. Hız. Davut'a gidip ondan ilim öğrenmiş ; sık sık Lokman Hekim'i ziyaret ederek ondan hikmet (bilgelik) elde etmiş ; daha sonra da Yunanistan'a dönmüştür" ⁷⁰ Dağ'a göre, İslam dünyasında her bilgi dalı bir peygambere dayandırılması bir gelenektir.

İkinci sorunun cevabına gelince hem Hıristiyan hem de İslam dünyasında Meşşailer'in arasında yaygın olduğunu belirten Dağ, Şehristani'nin söz konusu görüşleri felsefe ili dinin aynı hakikâtleri paylaştığı tezine bir destek oluşturmaktadır. Clement'in " Hiç kuşkusuz eski dünyanın uygarlığı puta tapıcılığa yol açmıştır ; bu uygarlık puta tapıcılığı dolayısıyla utanç ve nefret duyguları uyandıran bir uygarlık olmakla gerçekte hakikati içeren asli kaynağından uzaklaşmış ve bozulmuştur." ⁷¹ görüşü ile, Doç. Dr. Ahmet Davutoğlu'nun " Klasik dönem İslam filozofları için, İslam-öncesi birikim bir hikmet arayışıdır ve hikmetin aslı olan Kurani bilgi ile çatışmaması esastır ; eğer çatışan unsurlar var ise, bu ya aktarım yanlışlığından yada hikmetin yanlış yorumundandır. Dolayısıyla bu hikmet arayışlarını Kur'ani varlık telakkisini izahta kullanmak mümkün olduğu gibi aslında onların ayıklanarak İslâmi çerçeve içine çekilmesi, gerçekte asıllarına irdedir." ⁷² düşüncesi paralellik göstermektedir.

VI- BAZI AYDINLARIMIZIN YUNAN MUCİZESİ KAVRAMINA YAKLAŞIMLARI

Genel kültürden habersiz olmayan ve ihtiyar yerkürede nelerin olup bittiğini ve hangi görüş ve düşüncelerin revaç bulup kimlerin itibar ettiğini kavrayan her aydın gibi bizim aydınlarımız da bu konuyla temas kurmuşlardır ancak **Yunan Mucizesi** kavramını yeterince tetkik imkanı bulabilmişler midir ? Yunanlılarla asırlardan beri yakın temasın getirdiği, farklı uygarlıklara mensubiyetin beslediği bir sorunlar yumağını önceki kuşaklardan devralmamıza, aramızdaki sorunların bu günde bile çözümlenemeyişi eklenince, Yunan felsefesine bir kısım batılı düşünürlerin "Yunan Mucizesi" nitelemesine sempatik bakabilmek aydınlarımız açısından hayli zor bir olgu ama "Kültürün aydınlık yüzü" "Uygarlığın beşiği" "Bilim mantalitesi" gibi çağdaş uygarlığın temel dinamikleri hatırına bazı Osmanlı ve çoğu Cumhuriyet aydınlarının Yunanlıları "tarihteki asil Greklerin son asırda ve günümüzdeki aykırı kuşağı ." gibi değerlendirip milli kültürle "Yunan felsefesini" kaynaştırma imkanı aradıkları görülüyor.

⁷⁰ -Dağ. a. g. mak. s. 11

⁷¹ -Dağ. a. g. mak. s. 7

⁷² -Doç. Dr. Ahmet Davutoğlu, İslam Düşünce Geleneğinin Temelleri, Oluşum Süreci ve Yeniden Yorumlanması. Divan Der. 1196/ 1

Bu abartılı nitelemeye objektif bakanlar da yok değildir. “Tarih tetkikleri ilerledikçe, şimdiye kadar kendi kendine yetişmiş sanılan medeniyetlerin birbirlerine bağlı oldukları, yani aynı kökten geldikleri anlaşılır.”⁷³ diyen H. Z. Ülken felsefi faaliyetin daha ileri tarihler içinde aranmakta olduğunu şu ifadeleriyle belirtiyor. “ Artık felsefe tarihçileri, bir “ **Miracle grec** “ den söz etmiyorlar. Yunan düşüncesinin kaynaklarını Orta Asya’dan gelmiş bir kavim olan Sumerlerde arıyorlar.”⁷⁴ Yine, aynı eserinde “ Medeni açılma yolunda bilinen en eski uyanış hareketi eski Yunan uyanışıdır. Garp’te bilhassa bu devrin hayranları arasında bu uyanış o kadar kuvvetli ki, o kadar kendiliğinden doğmuş gibi görünüyordu ki, ona “Yunan Mucizesi” demek adet olmuştu. Avrupalılar uzun zaman Homeros ve İyonya felsefeleriyle başlayan bu medeniyet devrine yerden fişkiran bir kaynak gözüyle baktılar...Fakat son zamanlarda bu fikir esaslı bir surette sarsılmağa başlamıştır. “⁷⁵ diyor, Ülken. H. Ziya bir yandan Yunanlıların Ön Asya ülkelerine yaptıkları seyahat ve orda uzun süre kalmalarını ve diğer taraftan irtibat kurdukları daha eski uygarlıklardan elde ettikleri bilgiler bir bir ortaya konuldukça eski iddianın abartılı olduğu ortaya çıktı, diyor. Keza H. Ziya’nın Yunan biliminin Sumerler, Mısırlılar ve Fenikelilerden geldiğini belirttiğinden söz edilmişti.

Prof. Dr. Mübahat Küyel’e göre, ”ilmin ve felsefenin Yunanistan’da birden bire doğmuş olduğuna inanmak ve buna bir “**Yunan Mucizesi**” gözüyle bakmak, kültür ve medeniyet tarihinde dayanılabilecek yeterli delillere ulaşamamaktan ileri gelmiştir. Oysa felsefenin doğuşu, bilimsel metotlarla incelenebilecek bir olaydır. Olayları, olaylarla açıklayacak yerde ‘mucize’ ye bağlamağa kalkışmak ilme değil, duyguya göre davranmaktır.”⁷⁶

Atademir’e göre, “ Öteden beri felsefi düşüncüsü Yunanlılara mal etmek ve felsefi düşüncüyü Yunanlıların bir eseri olarak görmek bir adet olmuştur. Medeniyet, felsefe ve ilim tarihçilerinin o bir milletlerle yetecek kadar uğraşamamış veya bu güne değin yetecek kadar vesika bulamamış olacaklarından şüphe etmemekle beraber Yunan mitik düşüncesindeki değişikliğin ve felsefi, ilmi düşüncenin gelişmesinin doğu düşüncesiyle, doğu ilmi ve tekniği ile temastan sonra başladığı da artık umumi olarak kabul edilen bir gerçektir.”⁷⁷

---

⁷³ -H. Z. Ülken, İslam Medeniyetinde Tercüme ve Tesirler, Vakıf Basımevi, İst. 1948, s. 15

⁷⁴ - Ülken, a. g. e. s. 15

⁷⁵ - Ülken, a. g. e. s. 23

⁷⁶ -Prof. Dr. Mübahat Küyel, Felsefeye Başlangıç, M. E. Basımevi, İst. 1977, s. 7

⁷⁷ - Atademir, a. g. e. s. 16

Aydın Sayılı ise, Yunanlıların ilimde, felsefede edebiyatta ve güzel sanatlarda kaydettikleri büyük başarıyı ifade etmek için ‘**Yunan Mucizesi**’ tabiri kullanılmıştır. Bu söz, bu Yunan başarılarının izahını imkansız olduğunu ifade etmektedir.

‘Yunan mucizesi’ sözü gerek ilimde bu başarıları hazırlamış ve mümkün kılmış olan Yunan zihniyet ve entellektüel ortamının bu önemli başarıyı anlaşılabilir duruma sokması ve gerekse Yunanlıların kendilerinden daha eski medeniyetlere çok şeyler borçlu olmaları gerektiği bakımından mübalağalı ve hatalı bir zihniyeti temsil eder,⁷⁸ demektedir.

Prof. Dr. Nihat Keklik ise, felsefenin Greklerde başlatılmasının ilmi verilere uymadığını Alman asıllı Felsefe Tarihçisi Karl Vorlaender’in Roet (Rot) ve Gladisch (Gladış) isimli araştırmacıların -Numenius bölümünde değinildi- kültür tarihi araştırmacılarına dayanarak” ilk çağ filozoflarıyla onlardan daha eski geçmişe sahip görünen Doğulu düşünürler arasında bir kültür bağlantısı kurmağa”⁷⁹ çalıştığından çıkarıyor.

Azra Erhat da “Son yıllara dek ‘Yunan Mucizesi’ diye bir balon uçup durdu...Bu dar görüşlü açıdan bakılınca Yunan Mucizesini yaratan asıl kaynak ve etkenlerin ne olduğu araştırılmaz, görmezlikten gelinir, bu inancı sarsacak bir bulut ortaya çıktı mı bile bile bilimselliğe aykırı bir tek yönlülükle tartışmaya giderek, kavgaya girişilirdi”⁸⁰ demektedir. Onun ‘Yunan Mucizesi’ nitelemesine yaklaşımı bizim ortaya koymak istediğimizden farklıdır. Biz sosyal olayların mucize kavramıyla açıklanmak istenmesine, Erhat ise, mucize kavramının yalnızca Yunanlılara yakıştırılmasına bozulmaktadır. O’na göre bu nitelemeyi abartarak destekleyenler de karşı çıkanlar da bu mucizevi kültürün nasıl ve nerede çıktığını bilimsel olarak ortaya koymayıp kavgalara kadar varan tartışmalar yaparlar. Yani, felsefenin mucizevi çıkışı sadece Yunanlıların başarısı değil, Eski Anadolu uygarlıklarının da bunda payı vardır, demeye getirmektedir.

SONUÇ

---

⁷⁸Ord.Pr. Dr. Aydın Sayılı, Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp, T.T.Kurumu Yay., Ank., 1966, s. 447.

⁷⁹ - Keklik, a. g. e. s. 154-155

⁸⁰ -Azra Erhat, Mitoloji Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İst. 1972, s. 8

Grek Felsefesinin orijinalliği konusundaki farklı yaklaşımları elverdiğince ortaya koymağa çalıştığımız bu araştırmamızda, kesin kararı okuyucuya bırakmanın yanında kendi kanaatimizi de belirtmeden edemeyeceğiz.

Felsefe tarihinden haberdar olan, kültür tarihi çalışmalarını izleyen, insanlık tarihinde nelerin olup bittiği konusunda aydınlanmış olanların, E. Yunan felsefe okullarının görüşlerini okuyup da o dönemin filozof yada bilgelerinden bir yada bir kaçına -hayranlık demiyorum- imkansız gibi görüneni elde etmiş olmaları bakımından hayret etmeyip olağan gören pek az kimse çıkar. Bu görüşü destekleyen veriler de mevcuttur. İlk etapta Batı Uygarlığı'nın kültürel unsurlarından hangi taşı kaldırırsanız Grek mantalitesinin izleri çıkar. Yine uygarlık meşalesi Batılıların eline geçtiğinden beri Yunan ve Roma menşeli olmayan tüm uygarlık verilerinin ilkel ve barbar dönemlere ait yaşam biçimleri olduğunu dayatan Westernize (batılılaştırma) ilkesinin dünya ansiklopedilerince makul gösterilmeğe başlanmasıyla E. Yunan felsefesine duyulan takdir ve hayranlık hislerinin biraz daha itibarlı bir konuma geldiği kanısındayız.

Batı Uygarlığı üçlü bir saç ayağı üzerinde gelişmiştir. Rasyonel cephesi, Grek düşüncesi, yayılmacı dünya görüşü, Roma pragmacılığı ve fanatik cephesi de Hıristiyan haçlı ideolojisi ile donatıldığından, altılı bir karizmatik yapıya dönüşür. Yayılmacı siyasetinin sivriliği, teknolojik üstünlük, salt rasyonalizminin sevimsizliği Hıristiyan ruhaniyeti ve Hıristiyan haçlı taassubu da hümanist ambalajıyla giderilmeğe çalışılır. Batının bu altıgen tavır kabiliyeti her konum ve zamanda popüleritesini korumasında hayati bir öneme sahiptir. Bu nedenle Batı Uygarlığı'nın temel dinamiklerinden biri olan Grek felsefesi, ilmi veriler onun sanıldığı kadar orijinal olmadığını ortaya koymuş olsa da onurlu itibarı korunmaya alınmalıydı. Ancak, Antropolojik ve Etnolojik çalışmalar sonucu Mısır ve Mezopotamya'da ilmi, Hint'teki felsefi verilerin ortaya çıkarılması '**Yunan mucizesi**' nitelemesinin, değil bilimsel, rasyonel yanını da bırakmadı. Çünkü, her alanın niteleme ve yargılarını o alanın kavram ve deyimleriyle açıklamak gerekir. Mucize kavramı dinle ilgilidir, felsefi çabanın ortaya çıkışı ise sosyal bir olaydır. İلمي bağlamda sosyal olayların kaynağı nasıl olur da dini bir kavrama indirgenmeye çalışılır ? İmkansız olduğuna kesinlikle inanılan -Orta Doğu, Anadolu ve Hint uygarlıklarıyla ilgili antropolojik ve etnolojik araştırmalar ortaya konulmazdan önceki dönemlerde itibar gören bir değerlendirme olabilir. Bir sosyal olgunun ortaya çıkmasıyla hayretlerin gizlenememesi sonucunda bu tür bir hataya düşüldüğü savı da inandırıcı gelmiyor, insana.

Yukarıda belirtildiği gibi batılı sosyal kuramcılar '**Yunan mucizesi**' nitelemesinin yaygınlaştırılmasını batı uygarlığının geleceği açısından zorunlu görmüş olabilirler, ancak

temeli rasyonellik üzerine kurulan Batı düşüncesinin, bu irrasyonel deyimde nasıl oluyor da iyi tutumlar besliyor diye bir soru gelir düşünen insanların aklına. Bu sorunun şimdilik verilebilmiş makul bir cevabı var mı bilmiyoruz. Çoğu batılı kültür tarihçilerinin bunca karşıt belge ve bulgulara karşın hala ‘*Yunan mucizesi*’ nitelemesi üzerindeki ısrarlı tutumları anlaşılır gibi değil.

“Gerçek olan şey, Greklerin belli bir formalizmin mucidi olmalarıdır. Düşüneye düzeni, eyleme devamlılığı getirmek için, benzerlerine sahip olmayan akıl yürütme metotlarını derleyip topladılar,”⁸¹ diyen Henry Dumery, bu konuda en makul ve gerçekçi belirlemeyi yapıyor. Greklerin her tür (din, felsefe, bilim, sanat, ahlak ve hukuk) bilgi ve hikmetin mucidi olduğunu savunan görüşler, ne denli hatalı, yanlı ve tutarsız ise, onların uygarlığa kattığı kültürel birikimin sadece bir Yunan safsatası olduğu düşüncesi de o kadar yanlı ve tarafgir bir tutumun sonucudur.

Yunan felsefesi için, ister övgünün övgüsü misali “**grek mucizesi**” ister yerginin yergisi misali “**Yunan safsatası**” nitelemeleri her türlü ölçülülükten uzak, yanlı, öznel ve gayrı ciddidir. Grek kültürü, bilimde, Mısır ve Mezopotamya, dinde; Anadolu kültürleri, Felsefede de Hint düşüncesinden etkilenmiştir. Ama bunları malzeme olarak kullanıp çimentosunu kendi katarak, Yunan uygarlığının kuruluşunda yararlanabilme becerisi E. Yunanlılara ait bir onurdur. Batı uygarlığı Yunan düşüncesinin miğferi etrafında şekillenmiştir, Hint düşünce çerçevesinde değil. Ancak batılı sosyal kuramcıların ilmi namuskârlığa riayet edemeyişleri, sorunun üzücü yanını teşkil ediyor. Yoksa, ilmi kendisini talep eden her kesimin malıdır. İلمي çalışmalarına ve uygarlığa yapılan katkılar ne ölçüde onurlu bir şeyse, onu kendimizden başkasına layık görmemek ya da hakikati saklamağa ve gizlemeğe çalışmak da aksine o denli itici bir tavidir.

---

⁸¹ Korlaelçi, a. g. m. s.

NOTLAR

*Barbarlık : Barbar kavramı, ilk önce Yunanlılar, daha sonra da Romalılarca kendilerinden olmayan toplum ve gruplara verilen bir isim iken, daha sonraları, Hıristiyan Batı uygarlığının dışında kalan tüm uygarlıklara bu isim, sıfat olarak kullanılmaya başladı. Çünkü, Yunanlıların hem parlak bir medeniyeti olan milletlere (Mısırlılar, Persler) hem de cenkçi halk topluluklarına (İskitler, Sarmatlar, Cermenler, vb.) barbar demeleri bundandı...Hıristiyanlığın Romanın resmi dini olmasından sonra da barbarlık, Hıristiyan olmayan putperest, Mecusi, Budist, Şintoist ve Müslüman...hepsinin sıfatı oldu. Büyük Lügat ve Ansiklopedi. Cilt :II Meydan Yayınevi, İst. 1985, s. 149

Brehier'nin Felsefenin barbar kavimlerden E. Yunanlılara geçtiğini belirttiği ifadeyi řerh yapmadan kullanabilmek dūřünen insanları rencide ettiği kanaatindeyiz. Felsefe, barbarların dūřüncesi ise, barbar kavramına tarihi süreç içinde kazandığı anlam itibariyle müsbet yaklaşabilmemiz de mümkün olmadığına göre, bu durumda vahşilerden kültür almakla onlardan daha ilkel ve geri bir kültür çerçevesi içinde bulunduğu kabul edilmiş olmuyor mu ? İlkel ve vahşilerin kendilerinde bir üst-kültür derecesinde olanlara barbar demeleri, deyim yerindeyse, körün şaşıya - görmüyorsun, demesine benziyor.

* j*. Burnet :İngiliz asıllı, Yunanca ve Yunan kültürü uzmanı (1863-1928) Platon ve Aristoteles 'nun eleştirmeli eserlerini yayımladı.

* Numenius : Suriye asıllı Yunan filozofudur. MS: 2. asırda Efamiye'de doğdu. Hayatı hakkında kesin bir şey bilmiyoruz. Opicanua ve Osabius eserlerinden bir kısmını nakletmişlerdir. Eserin ismi ; 'Eflatun ve Akademiailılar' 'Eflatunculuđun Sırları- Sayılar ve İyilik' Eserleri, İskenderiye okulunda yaygın olarak öğretilmekteydi. Pytagorasçı,Yeni Eflatuncu görüşün öncülerindendir. Plotinos'un talebesi oldu...Numenius, hocasının yaratma konusundaki görüşlerine önemli katkılarda bulundu. Hıristiyan ilahiyatındaki üç ilah'ı birbirinden ayırdığı ortaya çıkıyor; En büyük iyilik ki; varlığı zatından olan Monad'dır. İkincisi, dūřüncesiyle evreni yaratan yaratıcı. Üçüncüsü; evren'dir. Eflatun'un görüşlerini yorumlamasına gelince; ilk batı metafiziğinin temelindeki řark dūřüncesinin etkilerini derinlemesine araştırdı. Özellikle Musa Peygamberin öğretisini araştırdı.(Georges Tarabisi, Mucem'ül Felasife Beyrut, 1987,s. 624)

* Emile Brehier (1876-1952) 1919 'dan 1946'ya değin Sorbanne'da felsefe profesörlüğu yapan ünlü Fransız Felsefe tarihçisi.

* İnsanlara has duyguların doğal belirtilere mal edilmesi (çev.)

* şhabettin Sühreverdi (1155-1191) İslam Meşşai felsefesine reaksiyon olarak doğan İlluminisme (işrakilik) ekolünün kurucusudur. Meşşailikle tasavvuf arasında kendini konumlandıran Sühreverdi devlet otoritesini yıprattığı suçlamasıyla Halep'te idam edilmiştir.